

Констатуємо зростання позитивних відповідей за шкалами «ставлення до батька» (до КЕСТі – 4,4±2,2, після КЕСТі – 5,5±1,5), «ставлення до родини» (до КЕСТі – 4,5,±2,4, після КЕСТі – 5,9±2,4), «ставлення до матері» (до КЕСТі – 5,1±1,8, після КЕСТі – 6,3±1,5).

Таким чином, ми спостерігаємо статистично достовірні відмінності за рядом показників до та після формульованого експерименту.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, спостерігається статистично значуща позитивна динаміка показників, які свідчать про зменшення проявів ігрозалежності, зниження негативних емоційних станів та зростання позитивного емоційного стану, набуття навичок контролю емоційних станів, зниження непрямої агресії та проявів делінквентності, зростання позитивного ставлення до майбутнього, покращення родинних стосунків.

Узагальнення отриманих результатів з вивчення складових емоційно-вольового, когнітивно-рефлексивного, поведінкового блоків, блоку соціальних стосунків та ставлення до майбутнього після впровадження програми формульованого експерименту показало, що відбувається позитивна динаміка факторів, які є попередніми умовами формування емоційних станів ігрозалежних юнаків.

Визначено, що застосування програми тренінгових психотехнологій з використанням програми КЕСТі дозволяє корегувати емоційні стани ігрозалежних юнаків, що сприяє зменшенню проявів ігрозалежної поведінки.

Література

1. Пекрун Р. Эмоциональные расстройства // Клиническая психология / Под ред. М. Перре, У. Баумана. – СПб : Питер. 2002. – 1312 с. – (Серия «Мастера психологии»).
2. Пов'якель Н. І. Акмеологія становлення регулятивних компонентів професійної діяльності практичного психолога / Н. І. Пов'якель // Психологія: [зб. наук. праць]. – Вип. 4 (7). – К : НПУ, 1999. – С. 224 – 230.

В статье рассматриваются итоги коррекции эмоциональных состояний игрозависимых юношей. В результате использования авторской психокоррекционной программы зафиксировано наличие позитивной динамики показателей, которые свидетельствуют об уменьшении проявлений игрозависимости.

The results of correction of the emotional states of gambling addicted boys are reviewed in the article. As a result of the author's psychocorrection program it was noticed the presence of the positive dynamic of our input, which represent the decrease of gambling addiction.

©2012 р.

Я. М. Омельченко (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗДАТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ЗРИЛИХ СТОСУНКІВ У РАМКАХ ПСИХОДИНАМІЧНОГО ПІДХОДУ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку психологічної науки та психотерапії характеризується особливою увагою до проблем становлення та успішного функціонування особистості у вітчизняному просторі. Саме *Особистість* та її *Унікальний світ* є тим основним орієнтиром, який визначає зміст, форму та особливості перебігу психологічної чи психотерапевтичної допомоги. Фахівець не буде абстрактних схем взаємодії з людиною у психотерапевтичному просторі, – кожного разу він налаштовується на окрему Особистість і є творцем «живого» діалогу з нею. Не дивно, що за таких умов для успішної побудови психотерапевтичного процесу важливі комплексні знання про закономірності розвитку особистості та специфіку її функціонування у соціальному просторі.

На думку представників психодинамічної парадигми, особистість концентрує в собі як індивідуальну історію розвитку, так і специфіку сімейної історії. Іntenції первинних об'єктів, прабатьків, когнітивне поле найближчого оточення, сімейні міфи та традиції тощо складають той унікальний зміст сімейної історії, який відображається у контексті самої особистості. Історія розвитку конкретної особистості відбивається у особливостях її структури і функціонує у всіх сферах життєвого простору людини. Тому можна сказати, що психотерапевт, працюючи з особистістю, завжди має справу і з її сімейним смисловим полем, яке безпосередньо вплітається у її сутність.

З огляду на це, постає потреба у вивченні особливостей сучасної вітчизняної сім'ї та їх відображення у психотерапевтичному просторі. На сьогоднішній день відомі дослідження, які описують демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні аспекти функціонування сучасної вітчизняної сім'ї [7]. Не дивлячись на це, ще достатньо мало вивчені механізми відображення соціокультурної специфіки вітчизняної сім'ї у психотерапевтичному діалозі з особистістю.

Специфічним соціокультурним фактором становлення особистості є той когнітивний контекст, що формується і визначається соціальним оточенням (у вузькому та широкому сенсі). Когнітивний контекст, в якому формується особистість, поступово засвоюється, диференціюється нею та складається у певні сенси і цінності, що становлять основу функціонування особистості у різних соціальних сферах. Взаємозв'язок сенсів, цінностей особистості, що формуються під впливом типових когнітивних одиниць у соціальному оточенні, можна об'єднати назвою *типові соціальні уявлення особистості*. *Типові соціальні уявлення особистості про сім'ю*, відповідно, стосуються тих аспектів, що пов'язані з родиною та її функціонуванням.

Типові уявлення про сім'ю впливають не тільки на становлення статево-рольових поведінкових моделей особистості у рамках родинних відносин, вони формують важливий контекст відтінків її ставлень стосовно власного внутрішнього світу та зовнішнього соціального середовища, яке не пов'язане з родиною безпосередньо. Маючи певну модель сімейних відносин, особистість переносить її специфіку у широкий соціальний контекст та у психотерапевтичний простір, зокрема. Типові

уявлення особистості про сім'ю можуть нести цілком позитивну функцію регулювання організації самої особистості та її зовнішніх стосунків зі світом. Разом з тим, вони можуть ставати причиною складних інтрапсихічних конфліктів. Тому важливо усвідомити специфіку формування таких глибоких конфліктів клієнта та їх соціокультурну природу, що сприяє вибору адекватних стратегій допомоги особистості.

Таким чином, **мета статті** – з'ясувати основні характеристики типових уявлень особистості про сім'ю та визначити їх вплив на формування стратегій психотерапевтичної допомоги у рамках психодинамічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено вище, типові соціальні уявлення про сім'ю відображаються і в зовнішніх формах прояву особистості і в її внутрішній організації. Зовнішні форми прояву типових соціальних уявлень відображено у вигляді когнітивних установок особистості, її сенсах та цінностях. Тому важливим видається те, які цінності, установки, сенси виступають на передній план у сучасних родинах.

Внутрішні аспекти типових уявлень особистості пов'язані з тими глибокими структурами, що сформувались під впливом найближчого оточення у процесі розвитку особистості. На думку представників теорії об'єктних відносин (М. Кляйн, Д.В. Віннікотт, М. Балінт), структура ставлень особистості до себе, до інших та оточуючого світу значною мірою формується під впливом первинних об'єктів. (З точки зору психодинамічного підходу *об'єкт* розглядають як реальну чи уявну людину, на які спрямовані прагнення та бажання суб'єкта. Під *первинними об'єктами* [6]представники теорії об'єктних відносин розуміють значущих особистостей, які взаємодіяли з дитиною на ранніх етапах розвитку. Пізніше образ первинних об'єктів може мати свою символічну репрезентацію у глибоких структурах особистості.) Базові форми взаємин у дитячому віці є основою для комплексного функціонування стосунків у дорослих. Характеристика базових взаємин особистості з власним світом та соціальним середовищем вміщується у достатньо прості та водночас ємні формули: *довіра-недовіра, автономія-залежність, структурованість-розбалансованість, активність-пасивність*. Ці основні характеристики особистості взаємодії зі світом є основою для її функціонування у широкому контексті.

Таким чином, з метою розкриття особливостей функціонування феномену типових уявлень особистості про сім'ю варто вивчати їх зовнішній бік прояву – когнітивний, смисловий, ціннісний та їх відображення у внутрішній організації особистості – характеристики базових взаємин. Важливо зрозуміти, які смислові одиниці переважають у сучасних родинах і яким змістом базових взаємин вони супроводжуються.

Зовнішній аспект прояву типових соціальних уявлень про сім'ю вивчався з допомогою методу інтерв'ю. Було вирішено найбільш розповсюджені смислові одиниці у таких сферах взаємодії сучасної родини: взаємодія «подружжя», взаємодія «батьки-діти», взаємодія «подружжя-прабатьки». Критерій типовості визначався за ознакою розповсюдженості смислової одиниці у більшості досліджуваних (>50%).

Вивчення характеристик базових взаємин здійснювалось з допомогою методу контент-аналізу. Аналізу піддавались результати вищезазначеного інтерв'ю, аналітична бесіда з клієнтами, їхні фантазії, малюнки, сновидіння, що виникали протягом психотерапевтичного процесу. Основні одиниці аналізу: *довіра-недовіра, автономія-залежність, структурованість-розбалансованість, активність - пасивність*.

Досліджувані – подружні пари різного віку та соціального статусу, клієнти, що зверталися по психотерапевтичну допомогу.

Перейдемо до розгляду результатів дослідження.

Смислове поле у сфері взаємодії «подружжя» носить суперечливий характер: з одного боку як чоловік, так і дружина в уявленнях сучасних співвітчизників є достатньо самостійними, активними та цілеспрямованими, з іншого боку, вони ж недостатньо досвідчені, умілі, розумні, чесні, розважливі, мало проводять часу з родиною. У більшості випадків, кожен із партнерів подружньої взаємодії вважає, що вони рівні у той же час намагаються засвідчити про свою перевагу у тій чи іншій сфері діяльності, підкреслити свою компетентність та розум, протиставити власну активність активності партнера. Кожен з членів подружньої взаємодії вважає, що достатньо знає особливості партнера і цілком може передбачити його поведінку. Разом з тим, природно сприймається необхідність контролю активності партнера. У конфліктних ситуаціях як чоловіки, так і жінки схильні вирізняти провину іншого і гіперболізувати її. У більшості випадків основою для подружнього життя вважається почуття кохання та довіри.

Смислове поле у сфері взаємодії «батьки-діти» носить не менш суперечливий характер. Найбільш характерна типова ознака взаємодії батьків з дітьми полягає у сприйманні останніх водночас дорослими і маленькими. Так, в уявленнях батьків, діти є недостатньо досвідченими та самостійними разом з тим, вони мають постійно випереджати своїми уміннями власний хронологічний та психологічний вік (недооцінюються природні темпи дорослішання, діти розглядаються під кутом «вже», і це «вже» має бути рисами більш дорослої дитини). Описуючи дитину, найчастіше підкреслюють її надзвичайний інтелектуальний розвиток, емоційна складова розвитку не вважається чимось важливим – її навіть не вирізняють. Найбільш бажана риса у поведінці дітей – слухняність. Наступна характерна ознака уявлень батьків про взаємодію з дітьми пов'язана з дисбалансом ситуації злиття-роз'єднання у процесі розвитку особистості дитини. Вважається, що немовля потрібно якомога раніше привчати до самостійності, оскільки дитину можна розбалувати надмірною увагою і носінням на руках. Разом з тим, на етапі природного бажання дитини відділятися від об'єкту матері (від 1-го до 3-х років) є ціла низка пересторог і настанов, що значно обмежують активність дитини і сприяють залежній поведінці. У значній кількості родин недооцінюються здатність дитини розуміти сенс різних подій – батьки рідко коментують суперечливі ситуації, вдаючись до маніпуляції поведінкою дитини та до приховування істинного стану речей. В уявленнях батьків вони добре знають особистість дитини і можуть цілком передбачити її поведінку. Разом з тим, контроль життєвого простору дитини є достатньо високим. У когнітивному полі значної кількості батьків актуалізована смислова одиниця «ми» стосовно дітей навіть молодшого шкільного та підліткового віку. Основою у взаємодії з дітьми більшість батьків вважає почуття любові.

Сфера взаємодії «подружжя-прабатьки» видається найбільш конфліктною. Бабусі та дідусі у більшості сімей вважаються життєво некомпетентними, буркотливими, придирливими. Більшість опитаних висловлює бажання відсторонитися емоційно або територіально від власних батьків. Разом з тим, в уявленнях сучасних українців прабатьки потребують значної підтримки і уваги. Велика кількість опитаних описує стосунки з власними батьками як напружені та конфліктні. Значна кількість сімей підкреслює цінність цілісності роду, з задоволенням описує власний родовід.

У результаті контент-аналізу смислових одиниць даних інтерв'ю, аналітичних бесід, фантазій, сновидінь досліджуваних вирізняє достатньо специфічні характеристики їхніх базових взаємин. Зокрема, у сфері взаємодії «подружжя» та «батьки-діти» переважають характеристики *недовірчих* та *залежних* взаємин при достатньому ступеню розвитку *структурованості* та *активності*. У сфері взаємодії «подружжя-прабатьки» домінують характеристики *залежності*, *розбалансованості* та *активності* при достатньо низькому рівні розвитку *довірливості*.

В цілому, такі результати свідчать про конфліктну смислову основу у сімейних взаємостосунках. Так, для всіх сфер взаємодії притаманні характеристики недовірливості та залежності, що вказує на виражену незрілість сімейних стосунків між усіма членами родини. Нерідко такий стан речей спричиняє розвиток заплутаних, напружених, травматичних стосунків у сім'ї. Характерно, що усі члени родини страждають від такого типу взаємин, але змінити їх самостійно не можуть. Разом з тим, клієнти, що звертаються по психотерапевтичну допомогу прагнуть у першу чергу до збереження сімейних стосунків (переважна більшість клієнтів, які зверталися по допомогу – жінки). Варто зазначити, що стосунки між подружжям нерідко набуває характеристик взаємин між батьками та дітьми. Найбільш типовою видається роль жінки, яка бере на себе функції матері стосовно усіх членів родини без винятку. Чоловік при цьому грає інфантильно-дитячу, залежну роль. Звісно, подібне сплутування ролей спричиняє додаткове напруження у стосунках.

Слід окремо сказати про характеристику *активність*, яка притаманна також для усіх сфер взаємин у сім'ї. Вона, як правило, грає достатньо позитивну роль у розвитку та функціонуванні особистості, але переплітаючись з характеристиками недовірливості та залежності може набувати відтінків деструкції. Так, нерідко члени сім'ї, які звертаються до психотерапевта, скаржаться на обмеженість власного психологічного простору, відчуття надмірної участі інших у їхньому житті, значне порушення особистісних психологічних кордонів. Цікаво, що у конфліктних ситуаціях його учасники нерідко спрямовують свою активність на їх загострення. Спрямування активності на позитивний розвиток життєвих обставин потребує значних зусиль у психотерапевтичному просторі. Складається враження, що клієнти займають пасивну позиції щодо подолання власних кризових обставин.

Позитивним видається факт розвитку характеристики структурованості взаємин у сферах «подружжя» та «батьки-діти». Схильність членів родини до структурування та упорядкування життєвого простору є вагомим основою для створення і збереження сімейної системи. Разом з тим, розбалансованість притаманна взаємодії подружжя з прабатьками, що вказує на високу концентрацію конфліктогенів між цими учасниками діалогу. На наш погляд, нашарування деструктивних інтенцій у взаєминах батьків та прабатьків спричиняє повне руйнування відносин.

Таким чином, зовнішні прояви типових соціальних уявлень сучасних українців про сім'ю є досить-таки суперечливими. Актуалізуючись у життєвому просторі родини, типові уявлення створюють основу для значних міжособистісних та внутрішніх глибинних конфліктів. Характеристики базових взаємин підтверджують наявність соціальних смислових структур, які сприяють дисгармонійному функціонуванню і розвитку особистості. Закріплені у соціальному полі типові уявлення мають особливий вплив на особистість, оскільки посилюються колективним полем.

В цілому, варто визнати, що типові уявлення про сім'ю свідчать про недостатній соціальний досвід особистості для формування зрілих, творчих і вільних стосунків з собою, іншими та світом.

Результати вивчення типових соціальних уявлень про сім'ю вказують на те, що ми маємо справу зі складним феноменом. Перебуваючи у родинному просторі, особистість отримує цілу низку суперечливих смислових одиниць, які значною мірою дисгармонійно впливають на її поведінку та внутрішню організацію. Разом з тим, ці смислові одиниці сприймаються цілком природно і є достатньо стійкими в уявленнях та структурі особистості. За таких умов, працюючи з вітчизняними клієнтами, варто застосовувати методи психотерапії, які б давали змогу працювати як із зовнішніми когнітивними та поведінковими структурами особистості, так і з її глибинною організацією. Лише за умов подібного психотерапевтичного впливу можливе значне вирішення запитів клієнтів, які найчастіше виникають у сучасних громадян. Недивно, що найбільш розповсюдженими запитамі нині є проблеми стосунків всередині родини, втрати контролю над поведінкою дитини, втрати контролю над власним життям тощо.

Перерахованим вище вимогам цілком відповідає метод кататимно-імагінативної психотерапії, який є одним із ефективних методів сучасного психоаналізу. Кататимно-імагінативна психотерапія розроблена відомим німецьким психотерапевтом, професором, доктором медицини Ханскарлом Льюйнером. У перекладі з грецької «ката» означає «відповідний», «залежний», «тимос» – душа, емоційність, «імагінація» – уява, образ. Тобто українською мовою ця назва звучить як «емоційно обумовлене або душевно обумовлене переживання образів»[3]. В країнах СНД метод кататимно-імагінативної психотерапії найчастіше називають символдрамою. Очевидно, ця назва відображає сутність основної процедури, яка відбувається на сеансах – клієнт, на прохання психотерапевта, уявляє образ, який стає сценою для символічної драматизації (у сенсі репрезентації) його душевного життя.

Розглянемо, якої специфіки набуває психотерапевтична допомога сучасному клієнту у формуванні його здатності до зрілих стосунків з огляду на типові соціальні уявлення на сім'ю.

Враховуючи вищеозначені конфігурації смислових одиниць типових уявлень особистості, вирізняє особливості стратегії психотерапевтичної допомоги клієнтам засобами символдрами. Зокрема, у період формування психотерапевтичного альянсу варто будувати рівноправні партнерські стосунки без ознак опікування, домінування тощо (батьківська позиція) чи непередбачуваності, спонтанності тощо (позиція дитини). Використання психотерапевтом

поведінкових форм, що асоціативно нагадують батьківську позицію чи позицію дитини, можуть провокувати несвідомі тенденції до побудови недовірчих стосунків.

Рекомендовано здійснювати опору на активність клієнта, спрямовуючи її у бік пророблення психодинамічних конфліктів. Варто також враховувати схильність вітчизняних клієнтів до структурування – потребують тривалого та детального пророблення деструктивні смислові структури клієнтів, разом з тим, при появі та закріпленні конструктивних смислових одиниць, можлива опора на суттєво виражене бажання клієнта упорядкувати досвід.

На етапі прицільного пророблення психодинамічного конфлікту психотерапевт, як правило, виступає фігурою перенесення змісту взаємодії клієнта з первинними об'єктами. У цьому сенсі, вітчизняні клієнти здебільшого потребують достатньо тривалої симбіотичної взаємодії в рамках добре складеного психотерапевтичного альянсу. Слід звернути увагу на те, що пророблення змісту психодинамічного конфлікту стосовно батьківських фігур достатньо складний, тривалий та напружений. Нерідко основний конфлікт функціонує між бажанням відділитися і одночасно злитися з первинними об'єктами; бути вільними і довірливими разом з тим тотально контролювати себе та інших.

Пропрацювання структур особисті клієнта, які пов'язані з творчістю, безпосередністю та спонтанністю нерідко викликає у нього опір, оскільки порушено довіру взаємодію з його внутрішньою дитиною. Такий стан речей зумовлює необхідність формування специфічного поля психотерапевтичного простору, яке б допомогло клієнту вільно виявляти себе.

Таким чином, стратегія психотерапевтичної допомоги вітчизняним клієнтам спрямована у першу чергу на формування адекватних кордонів взаємодії, звільнення від надмірно контролюючих батьківських фігур, вивільнення творчої спонтанної енергії особистості. Бажаний результат психотерапевтичної допомоги пов'язаний з формуванням у клієнта зрілих та вільних стосунків з власним внутрішнім світом, життєвим простором та іншими людьми. Враховуючи смисловий культуральний аспект у побудові психотерапевтичного процесу, можливо значно покращити ефективність роботи з клієнтами.

Висновки. Отже, типові соціальні уявлення про сім'ю відображаються і в зовнішніх формах прояву особистості і в її внутрішній організації. Зовнішні форми прояву типових соціальних уявлень представлено у вигляді когнітивних установок особистості, її сенсах та цінностях. Внутрішні аспекти типових уявлень особистості пов'язані з характеристиками базових взаємин особистості.

Зовнішні прояви типових соціальних уявлень сучасних українців про сім'ю можуть створювати основу для значних міжособистісних та внутрішніх глибинних конфліктів. Характеристики базових взаємин свідчать про дисгармонійні смислові утворення у структурі особистості.

Ефективним методом роботи з вітчизняними клієнтами є метод кататимно-імагінативної психотерапії. Стратегія психотерапевтичної допомоги значною мірою залежить від характеристик типових соціальних уявлень особистості про сім'ю.

Література

1. *Алешина Ю.Е.* Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. – М.: Социальное здоровье России, 1993. – 173 с.
2. *Кисарчук З.Г., Юрченко Т.П.* Символдрама в украинской практической психологии// Практична психологія в контексті культур: Збірник наукових праць/ Відп. Ред. З.Г. Кисарчук. – К.: Ніка-Центр, 1998, с. 185-190
3. *Лейнер Х.* Кататимное переживание образов. – М.: Эйдос, 1997. – 286 с.
4. *Омельченко Я.М.* Корекція тривожних станів молодших школярів засобами кататимно-імагінативної психотерапії: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07/ Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2006. – 20 с.
5. *Петрушин С.В.* Любовь и другие человеческие отношения. Изд.3-е, испр. – СПб.:Речь, 2007. – 144 с.
6. *Психоаналитические термины и понятия:* Словарь/ Под ред. Барнеса Э. Мура и Бернанда Д. Файна/ Перев. с англ. А.М. Баковикова, И.Б. Гриншпуна, А. Фильца. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – 304 с.
7. *Становище сімей в умовах малих міст України:* Держ. доп. про становище сімей в Україні (за підсумками 2004р.)/Т.Ф. Алексєєнко, Т.В. Говорун, Н.Г. Гойда та ін.. – К.: Гопак, 2006. – 226 с.
8. *Титаренко Т.М.* Кризове психологічне консультування. – К.: Главник, 2004. – 96 с.
9. *Фрейд З.* Введение в психоанализ: Лекции. – М.: Наука, 1989. – 456 с.
10. *Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В.* Семейная психотерапия. – Л.: Медицина, 1990. – 192 с.

В статье изложены результаты исследования феномена типичных социальных представлений личности о семье. Осуществлен анализ особенностей межличностных взаимодействий в современных семьях. Рассмотрены стратегии формирования способности личности к зрелым отношениям методом символдрамы. Раскрыто значение типичных представлений личности о семье в построении стратегии психотерапевтической помощи.

The article highlights the results of the study of the phenomenon of typical social ideas of individual of the family in modern society. The paper analyses the peculiarities of interindividual interaction in modern families and researches the strategies of the forming of individual's ability to mature relations by means of guided affective imagery. It has been revealed the importance of typical ideas of individual of the family in the development of the strategies of psychotherapeutic help.